

LES REPERCUSSIONS DE LA DESGRÀCIA DE CIUTADELLA (1558) A TRAVÉS DE L'ANTROPONÍMIA

Miquel Àngel CASASNOVAS CAMPS

L'illa de Menorca tenia, cap a la meitat del segle XVI, uns nou mil habitants, dels quals, gairebé la meitat residien a l'antiga capital, Ciutadella. El juliol de 1558, l'esquadra turca formada per unes 140 galeres i un cos de desembarcament de 15.000 homes, assetjà Ciutadella. Després de nou dies de lluita, els turcs vanceren la resistència dels menorquins i destruïren la ciutat, portant-se captives a Turquia entre 3.500 i 4.000 persones, la majoria de les quals no tornaria mai més a la seva terra. L'assalt i destrucció de Ciutadella pels turcs representa, doncs, el desastre demogràfic més gran que ha patit la Balear Menor d'ençà la conquesta d'Alfons III de 1287, quedant l'any 1558 dins la memòria col·lectiva del poble menorquí com «s'Any de sa Desgràcia». Desgràcia que no afectà únicament Ciutadella, sinó també els altres termes menorquins, car moltes persones s'havien refugiat rera dels murs de Ciutadella o bé hi havien acudit per a reforçar-ne la defensa. Així l'illa de Menorca perdé —en un lapse de pocs dies—, la meitat de la seva població, entre morts i captivats.

No és estrany, doncs, que aquest fet luctuós hagi preocupat seriosament la gran majoria dels historiadors menorquins. Aquí analitzarem, però, quins foren els efectes de la destrucció de Ciutadella sobre l'antroponímia. Malgrat que una de les conseqüències més greus —al menys per a l'historiador— fou la destrucció dels arxius locals i la pràctica desaparició de la documentació, comptam amb una nòmina dels contribuents menorquins subjectes al pagament del tribut anomenat «fogatge» o «morabatí», corresponent a 1545¹, document valuosíssim per a l'estudi de l'antroponímia illenca. Aquest fogatge de 1545 ha estat treballat també per Jaume Mascaró, que feu una anàlisi comparativa amb el Cens electoral de 1975². Tanmateix, l'anàlisi comparativa que ens disparam a presentar vol ésser molt més immediata als fets de la destrucció de Ciutadella. Per a assolir aquest objectiu, hem estudiat el manifest de béns de 1563. El manifest de béns³ era el suport cadastral de l'impost conegut pel nom de «talla», tribut directe que gravava els patrimonis. En el manifest hom consignava els béns dels contribuents, tant mobles com immobles. Ambdues fonts, «fogatge» i «manifest» són comparables, car, amb algunes excepcions, els subjectes passius del morabatí i de la talla eren els mateixos. Així, doncs, entre les dues nòmines que ens dispo-

sam a analitzar corre un lapse de divuit anys, amb el succés central del desastre de 1558. Els resultats són, doncs, ben representatius.

A la taula I pot observar-se com la reducció de contribuents fou molt superior a Ciutadella. Malgrat això, també baixen els termes d'Alaior i es Mercadal⁴, però creix la població de Maó. Ara bé, cal pensar que la reducció d'habitants fou molt superior a Ciutadella, car dels 377 contribuents, una tercera part no són persones físiques, sinó heretats de captius i d'altres persones desaparegudes durant el saqueig de 1558, els patrimonis de les quals estaven administrades per curadors.

Taula I: Variació del nombre de contribuents per termes a Menorca.

UNIVERSITAT	1545		1563		VARIACIÓ	
	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%
Ciutadella	540	45,72	377	36,32	-163	-30,18
Maó	308	26,07	359	34,58	51	16,55
Alaior	202	17,10	180	17,34	-22	-10,89
Es Mercadal	131	11,09	122	11,75	-9	-6,87
Total Menorca	1.181		1.038		-143	-12,11

ELS PRENOMS. La majoria dels contribuents (el 92,5% a Ciutadella) són homes, cosa ben típica, d'altra banda, a les fonts fiscals de l'època. Tenim documentats l'any 1563 un total de 45 prenom diferents a l'antiga capital menorquina. Aquests són, per ordre de freqüències: Joan⁵, 40 (10,6%); Pere, 29 (7,69) Antoni, 27 (7,16%); Francesc, 22 (5,83%); Gabriel, 21 (5,57%); Bartomeu 19 (5,04%); Jaume i Miquel, 18 (4,77%); Guillem, 13 (3,44%); Bernat, 11 (2,91%); Rafel, 10 (2,65%). Aquests onze prenom concentren un total de 228 contribuents, el 65,32% dels homes.

La resta de prenom masculins, amb unes freqüències inferiors a 10 individus són: Agustí, Amador, Andreu, Àngel, Bantasar, Benet, Blai, Cristòfol, Domingo, Ferrer, Galcerà, Garau, Gil, Ignasi, Jeroni, Jordi, Josep⁶, Leonart, Llorenç, Marc, Martí, Matias, Nadal, Nicolau, Pasqual, Pau, Ponç, Ramon, Sebastià, Simó, Tomàs i Vicenç. No coneixem els prenom de sis contribuents.

Pel que fa als prenom femenins, en tenim documentats 15 a Ciutadella, els quals corresponen a 28 dones. Aquests són: Ameta, Angela, Antonina o Antònia, Bartomeua, Blanca, Caterina, Eleonor, Elisabet, Francina o Francesquina, Joana, Llorença, Margarida, Marieta, Martina i Pereta.

Comparant les dades del manifest de 1563 amb les del fogatge de 1545 publicat per Rosselló Vaquer, podem observar com els prenom de Ciutadella guarden una proporcionalitat similar a ambdues nòmnes. Les diferències són, però, més notables si passam a analitzar els cognoms.

ELS COGNOMS. La nòmina del fogatge de 1545 ens dona 217 cognoms diferents a Ciutadella. En el manifest de 1563 són 170 cognoms. Això ens dona una pèrdua de 47 cognoms (el 21,66%) per la simple comparació d'ambdues xifres.

Malgrat això, si ens fixam en els cognoms de la nòmina de 1545 que no es repeixen l'any 1563, la diferència és força més apreciable: cent llinatges han desaparegut (el 46% dels de 1545). És clar que no es tracta, per a molts d'ells, d'una desaparició definitiva, ja que bastants es recuperaran, bé per l'afluència d'immigrants de fora de l'illa, bé per captius retornats, o per menorquins d'altres poblacions que s'establirien posteriorment a Ciutadella. També hem de matisar que la majoria dels cognoms, tant dels que desapareixen com dels que sorgeixen a partir de la repoblació posterior a 1558, tenien una sola freqüència. Però també hem d'apuntar que altres cognoms documentats l'any 1545, i que no desapareixen, consten documentats l'any 1563 amb una minva notable de freqüències: tals són els casos dels Martorell (15 l'any 1545 i 8 el 1563), els Mascaró (17 i 4), o els Saura (13 i 4), entre d'altres.

Els cognoms de 1545 no documentats l'any 1563 són: Alenyar, Alguer, Amfós, Andreu, Aragonès, Ballester, Barasi, Bardona, Basset, Bayol, Bordoy, Cavaller, Canoll, Canyissar, Capllonch, Carbó, Cardona, Carra, Casanovas, Casà, Català, Caules, Contestí, Caimet, Escuder, Fàbregues, Falgueres, Farner, Figuerola, Fino, Fornaris, Fuster, Gargall, Gil, González, Guaita, Gualbes, Juan, Julià, Llopis, Lop, Major, Mallorquí, Maltès, Manresa, Marot, Marquès, Mas, Mascaroles, Massot, Mateu, Mercadal, Mestre, Mestres, Miró, Mono, Montagut, Moragues, Mudo, Napolità, Navarro, Nebot, Pallisser, Píris, Pou, Puigalguer, Pujol, Radó, Ramon, Rebolledo, Rossinyol, Rubí, Sabater, Sardà, Siquier, Soliveres, Solsona, Spalleta, Steve, Tari, Timoner, Tolosa, Torres, Trémol, Truyol, Tudó, Valent, Vert, Xixaro i Xo.

Els cognoms que apareixen l'any 1563 a Ciutadella, i no consten el 1545 són: Abrines, Balle, Basseta, Bernabé, Bisquerra, Bonafè, Boscà, Carreras, Colteller, Company, Cucurella, Denús, Falquet, Farnés, Ferragut, Ferrer, Filera, Fornals, Fornaris, Gaimundi, Garau, Gelabert, Genestar, Guàrdia, Guimaran, Guitart, Jordi, Llompart, Llorens, Llufríu, Matet, Quatreulls, Ramonell, Redorta, Romeu, Sala, Serralta, Sime, Soto, Torrella, Torrens, Valls, Vilella, Villalonga i Xamena. Alguns d'aquests cognoms corresponen a immigrants, principalment mallorquins, ben detectables a través de les actes de concessió de guiatges per afavorir el repoblament de Menorca després de 1558⁷.

Podem comprovar, doncs, com els esdeveniments del juliol de 1558 van repercutir fortament sobre l'antroponímia de Ciutadella. Així, doncs, la llista de cognoms a Ciutadella, segons el Manifest de 1563, és la següent: Abella, Abrines, Agulló, Albanés, Alzina⁸, Alçamora, Ameller, Andrada, Anglada, Arguimbau, Arlès⁹, Arnau, Arquès, Bagur, Balle, Barber, Basseta, Batlle, Bernabé, Bisquerra, Boscà, Bretó, Bru, Burgarí, Calafat, Calderer, Camaró, Camps, Capdebou, Carreras, Carrió, Casellas, Castell, Castelló, Coll, Colteller, Comes, Company, Cucurella, Danús, Dols, Domènech, Falcó, Falquet, Fanals, Farnés, Fe, Ferragut, Ferrer, Filera, Fiol, Font, Fornals, Fornaris, Fortuny, Foxà, Fuguet, Gaimundi, Gallo, Garau, García, Garriga, Gelabert, Genestar, Gomila, Gomis, Gonyalons, Gorchs, Gornès, Guàrdia, Guimaran, Guitart, Janer¹⁰, Jordi, Janer, Juaneda¹¹, Juanico, Llambies, Llobera, Llompart, Llorns,

Llufriu, Lomellí, Loçano, Martí, Martorell, Mascaró, Matet, Mayol, Melià, Massa, Miquel, Miret, Moll, Mollet, Monistrol, Mora, Morell, Morera, Nato, Olivar, Oliver, Olives, Onofre, Parera, Parets, Pasqual, Pericàs, Petit, Petro, Pinya, Poca, Pomar, Pons, Puig, Quart, Quatrells, Quintana, Ramonell, Redorta, Riera, Riudavets, Roig, Romeu, Ros, Rosselló, Sala, Sales, Sallent, Salom, Salort, Sart, Saura, Sbert, Scala, Serra, Serralta, Sime, Sintes, Soto, Squella, Squeller, Terrassa, Thomàs, Tora, Tica, Togores, Torrella, Torrens, Totxo, Traver, Triay, Tutzó, Uguet, Valls, Vell, Ventayol, Verí, Vidal, Vila, Vilella, Villalonga i Xamena.

Desconeixem el cognom de 16 contribuents, mentre que la majoria de llinatges representen un o dos contribuents. Els cognoms que l'any 1563 tenien majors freqüències (de major a menor) eren: Pons, 14 (3,71%); Alzina, Martorell i Seguí, 8 (2,12%); Ameller i Foxà, 7 (1,85%); Bagur, Castell, Salort, Uguet, Vell i Vila, 6 (1,59%); Arlès, Carrió, Fanals, Juaneda, Morera, Parets, Salom i Triay, 5 (1,33%); Bru, Mascaró, Riudavets i Saura, 4 (1,06%).

Sorpren, en certa manera, la gran diversitat de cognoms que trobam a Ciutadella, per una població relativament reduïda: els llinatges amb més de quatre freqüències —25, que representen el 14,7% dels cognoms de la població— arpleguen el 40% dels contribuents, xifra aquesta bastant inferior a la de les altres poblacions menorquines del mateix període històric, com veurem. És clar que els fets de 1558 —desaparició de molts llinatges, arribada de noves famílies...— propiciaren aquesta realitat. Però aquest baix índex de concentració dels cognoms ciutadellencs ja és palès al fogatge de 1545¹². Nogensmenys, la immensa majoria dels llinatges de Ciutadella —i de Menorca— són clarament catalans car, com ja han assenyalat diversos autors, malgrat les repetides repoblacions de Menorca, els immigrants procedien en la seva immensa majoria de les regions de parla catalana, especialment de la veïna Mallorca¹³.

LES ALTRES POBLACIONS MENORQUINES. Els cognoms amb major nombre de freqüències a les altres poblacions menorquines, són:

A Maó: Pons, 40 (11,14%); Seguí, 25 (6,96%); Gomila, 17 (4,73%); Cardona, 15 (4,18%); Sintes, 12 (3,34%); Carreras, 9 (2,50%); Villalonga, 7 (1,95%); Coll, Juaneda, Saura, Taltavull i Vidal, 6 (1,67%); Foxà, Mir, Olives, Serra i Tudurí, 5 (1,39%); Boscà, Company, Fàbregues, Ferrer i Soler, 4 (1,11%).

Alaior: Pons, 9 (4,97%); Mercadal i Olivar, 8 (4,42%); Gonyalons, Sintes, 7 (3,86%); Martí, 6 (3,31%); Fanals, Trémol i Villalonga, 5 (2,76%); Casanovas, Coll, Ferrer, Fortuny, Nater, Pallisser, Piris, Quintana, Saura i Uguet, 4 (2,21%); Cardona, Cassa, Gomila, Rotger, Sabater, Valls, 3 (1,65%).

As Mercadal: Bagur, 9 (7,38%); Triay, 7 (5,73%); Castell, 5 (4,09%); Camps, Febrer, Mascaró, Mercadal, Piris i Pons, 4 (3,27%); Arlès i García, 3 (2,46%); Ameller, Andreu, Bassier, Cardona, Casanovas, Casellas, Gornés, Juanico, Llinaryà, Pallisser, Seguí, Torrent i Truyol, 2 (1,63%). La resta de cognoms tenen una ocurrència inferior a l'ú per cent.

La comparació del fogatge de 1545 amb el manifest de 1563 ens mostra els efectes de l'assalt de Ciutadella sobre les poblacions d'Alaior i Es Mercadal. És prou sabut que moltes homes d'aquestes poblacions acudiren a defensar Ciutadella, alhora que nombroses persones inútils per a la defensa s'hi refugiaren pensant estar a l'esguard dels seus murs. I també està prou documentat que molts foren morts o captivats. Així, Alaior presenta una pèrdua significativa de cognoms, igual que Ciutadella. També trobam una sensible disminució si consideram el total insular, passant de 306 a 262, és a dir, el 14,37.

Taula II: Cognoms segons el Fogatge de 1545 i el Manifest de 1563.

TERMES	1545			1563		
	Cont.	Cognoms	Ràtio	Cont.	Cognoms	Ràtio
Ciutadella	540	217	40,2	377	170	45,1
Maó	308	122	39,6	359	131	30,5
Alaior	202	95	47,0	180	67	37,2
Es Mercadal	131	70	53,4	122	66	54,1
Total Menorca	1.181	306	25,9	1.038	262	25,2

La taula II ens mostra les variacions del nombre de cognoms la ràtio contribuents/nombre de cognoms per cent¹⁴. Si bé en la ràtio per a Menorca la diferència no és significativa, trobam notables variacions a nivell local: tot i la disminució dels cognoms a Ciutadella, la ràtio augmenta de 40,2 a 45,1, disminueix sensiblement a Maó i Alaior i resta pràcticament igual a Es Mercadal.

Els deu cognoms més freqüents a Ciutadella concentren el 20,9% dels contribuents, mentre que a Maó arrebleguen el 39,8%, a Alaior el 35,5% i a Es Mercadal el 39,3%.

CLOENDA. L'estudi antroponímic ens corrobora el fort impacte que sobre la població ciutadellenca tingué l'assalt turc de 1558. A més a més, la comparació amb les altres poblacions menorquines plantejaria altres problemes, tals com la mobilitat geogràfica de la població, les diferències dels cognoms a cada indret, l'endogàmia, etc. Ara bé, no podem donar resposta a aquests interrogants únicament amb les fonts que aquí hem presentat. Caldria fer un estudi utilitzant el mètode de reconstrucció de famílies, durant un període suficientment llarg per a treure'n resultats significatius. Treball que, òbviament, ultrapassaria les intencions d'aquest article.

NOTES:

1. L'original es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, R.P. 2.621, que comprèn Menorca i la Ciutat i pobles de Mallorca. Actualment ha estat publicat de forma íntegra, amb una introducció històrica a cura d'Andreu Murillo, per Ramon Rosselló i Vaquer a «El fogatge de Menorca de 1545. Nòmina dels habitants de l'illa als inicis de l'Edat Moderna». Consell Insular de Menorca, Maó 1983.

2. «Antroponímia menorquina. Consideracions sobre els cognoms de Menorca» a la Revista Randa núm. 21 pp. 185-196. Editorial Curial, Barcelona 1987.

3. Sobre el manifest de béns vegeu el nostre article «El manifest de béns com a instrument de fiscalitat». Revista Estudis d'Història Econòmica, Palma. Sobre el manifest de 1563 vegeu «Les conseqüències de la "desgràcia" de Ciutadella. Anàlisi del manifest de 1563». Revista de Menorca, Maó, on recullim part del material que consignam en el present article.

4. El terme d'Es Mercadal i Castell de Santa Àgueda abastava —fins a l'any 1836— els territoris dels actuals municipis d'Es Mercadal, Ferreries i Es Mígjorn Gran.

5. Apareix la variant Joanot en sis casos. ...

6. Aquest prenom sols està representat per un contribuent, essent molt rar a Menorca abans del segle XVII, malgrat que avui és un dels més freqüents.

7. Al respecte, vegeu l'article de Florenci Sastre «Repladors de Menorca després del saqueig de Ciutadella» (1558), publicat al núm. XXIV d'aquest mateix butlletí.

8. Trobam grafiat també Ulsina i Alsina.

9. Actualment és Al·lès.

10. Avui a Ciutadella és Gener. La forma primitiva Janer es conserva únicament a Ferreries.

11. Trobam també les grafies Juneda i Luneda.

12. Jaume Mascaró, Op. cit. p. 188.

13. Precisament, és durant el segle XVI quan es construeix el castell de Sant Felip, a la boca del port de Maó, assentant-s'hi una guarnició militar permanent, molts de soldats de la qual eren castellans. Sobre l'antroponímia d'aquesta població, vegeu el meu article «Antroponímia a l'Arraval de Sant Felip al final del segle XVI». Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica núm. XXXIX.

14. Pel que fa a les dades del fogatge de 1545, hem constatat certes diferències amb les dades que publica Jaume Mascaró (op. cit. p. 191). Oferim les dades que hem obtingut després de processar-les informàticament. Malgrat això, les conclusions finals no es veuen massa afectades.